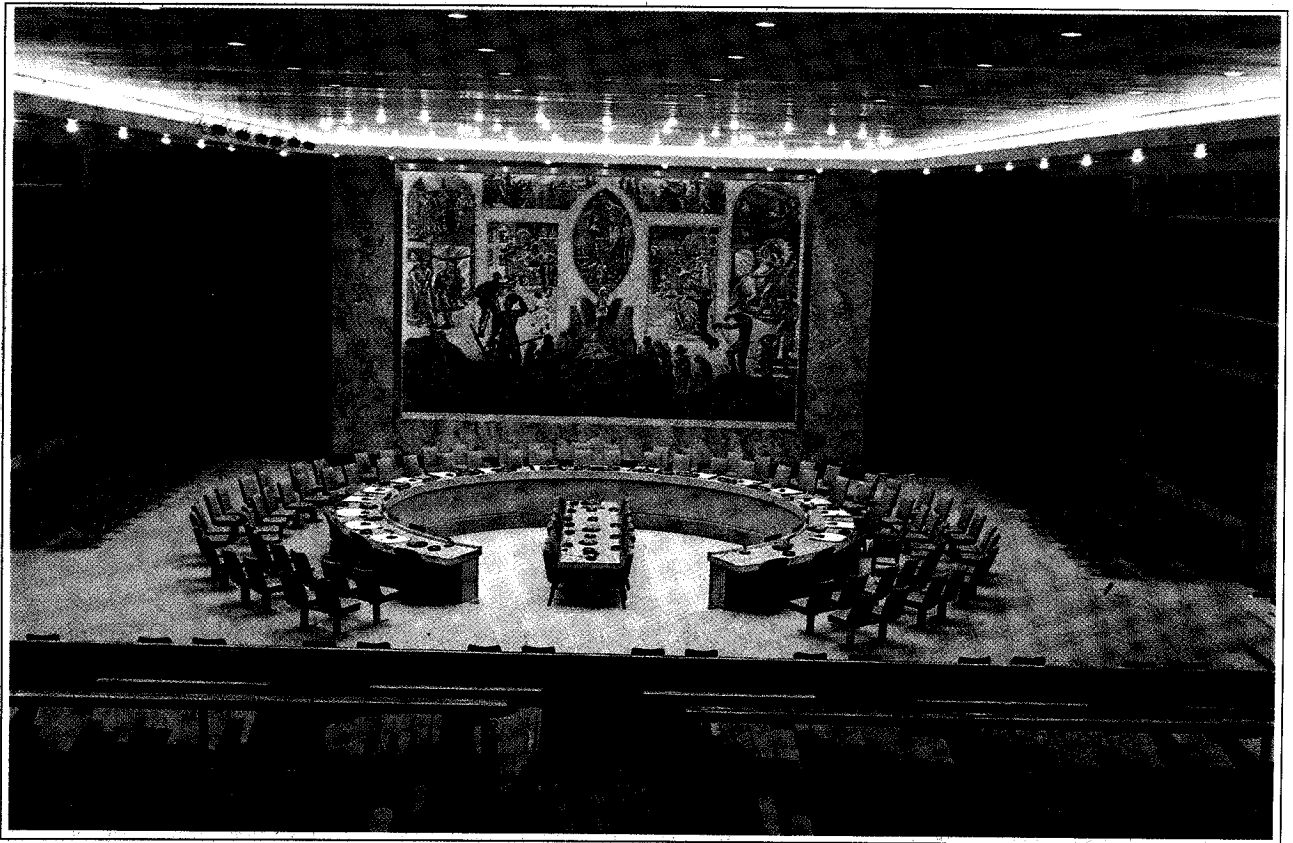

Mer är annorlunda

Om miljön, FN och framtiden.

Av BODIL JÖNSSON

Bodil Jönsson är fysiker och universitetslektor på CERTEC, Centrum för Rehabiliteringsteknik, vid Lunds tekniska högskola.

I min vykortssamling finns det ett fåtal kort som griper tag i mig var gång jag bläddrar igenom högen. Ett av dem är ett foto över säkerhetsrådets sessionssal. Inte en människa finns på bilden — det är bordet, stolarna och hela rummet som talar

för sig själv. "Hur det än har varit", säger de, "har människor alltid försökt." Försökt medla, försökt tala varandra till rätta, försökt hitta kompromisser och nya möjligheter.

Människan kommer förstås att fortsätta att försöka, men uppdraget har förändrats. Detta något som kallas "miljö" har en annan karaktär än de tidigare, och det ropar efter både en *ny tolererad spelförare* och *nya spelregler*.

TOLERERAD SPELFÖRARE

Sett med dagens miljöögon kan man säga att det vittnade om en osedvanligt god framförhållning att man redan för 50 år sedan skapade ett FN, ett globalt organ. Någon 50-årig vana vid sant globala uppdrag har dock inte FN. Det har fått sin roll av suveräna stater som ansett det viktigt med ett världsorgan som utifrån sin *globala status* kan hantera större konflikter och stå för omfattande humanitära insatser. Men de allra flesta uppdragen under de gångna 50 åren har haft tydliga geografiska avgränsningar.

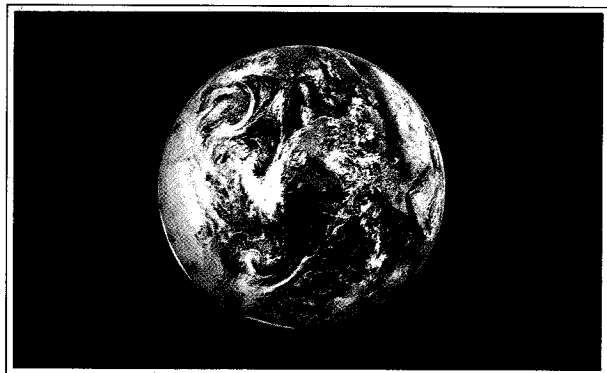
Stockholmskonferensen 1972 ägde rum vid en tidpunkt då globala miljöförvarningar började höras. Romklubben kom ungefär samtidigt med sin "Limits to growth". Men då för 20 år sedan hade knappast ens forskarkretsar vittring på de *tre* sant globala miljöeffekter som vi idag slåss mot: växthuseffekt, ozonhål, försurning. Fort har det gått — på bara 20 år har dessa effekter blivit så påtagliga och så allmänt diskuterade att i stort sett varje svensk 10-åring åtminstone kan uttala orden.

När tre av författarna bakom "Limits to growth" återkom 1992 med en ny studie i samma genre, valde de boken titeln "Beyond the limits". Jag ställer mig inte bakom vare sig deras beräkningsmetoder, slutsatser eller boktitelval, men jag uppskattar deras arbete och vill gärna att vi också nu ställer frågan: vad kommer att hända de närmaste 20 åren?

Utvecklingens exponentialfunktioner har ännu inte brutits. Det *minst* oväntade som kan tänkas inträffa de kommande 20 åren är därför att vi råkar ut för *sex* (inte tre som de gångna 20 åren) i dag oförutsedda globala effekter. Detta "vet" vi, d v s detta bör vi inte bli överraskade av. Det är så exponentialfunktioner fungerar.

Och mer än så behöver man egentligen inte veta för att inse behovet av ett starkt globalt miljöorgan. Men är det troligt att världens nationer kommer att vilja lämna ifrån sig ett övergripande

spelföransvar till ett sådant? Som jämförelseobjekt kan man skärskåda europeiska staters nyväckta EU-längtan. Nationerna i Europa förefaller ju faktiskt *vilja* avstå från en stor del av sitt självbestämmande och lägga detta på EU-nivå. Man motiverar sin strävan med att det nationella självbestämmandet delvis blivit till en chimär, och att man därför gör bäst i att slå sig samman till ett *starkt* gränslöst Europa. Samtidigt förser man sig med högre gränser gentemot de utanförstående än vad de flesta ingående nationer tidigare hade.

Grundbulten för GU skulle vara den känsla som den första rymdbilden på jorden ingav oss: Tänk så liten jorden är! Tänk så blå! Och tänk att hon är vår!

Den GU, den *Globala Union*, som skulle behövas för att hantera världens miljöproblem, vore inte bara något större än EU. Den vore framför allt något alldeles annorlunda. Ingenting skulle finnas att slåss mot därutånför. Ändå skulle GU:s viktigaste grundval vara insikten i det globalas begränsning: att jorden bara är 4 000 mil om magen, att den bara har en tunn, tunn biosfär, att det inte kan finnas hur många människor som helst på jorden som samtidigt gör hur mycket som helst — och dessutom hur som helst.

GU skulle vara ett förvaltningsorgan, inte ett exploateringsorgan. Det skulle vara baserat på andra värden och ha andra spelformer än dem mellan EU och andra maktkoncentrationer och dem inuti nationer. Om man på riktigt skall förvalta, är t ex frånvaro inget oskyldigt fenomen. Man kan inte sätta sig med jet lag i kroppen och ta förvaltarbeslut — förvaltande förutsätter närvaro. (Jet lag = störning av tidsrelaterade kroppsfunktioner i samband med snabb förflyttning med flyg över flera tidszoner.)

GU skulle därför vara baserat på helt nya former av informell demokrati, av myller, av respekt för att det är *olika* förändringar som behöver ske i *olika* delar av världen för att det skall skapas en långsiktigt hållbar utveckling.

Bakgrunden till FN:s miljökonferens i Rio de Janeiro 1992 var att summaeffekterna av olika miljöförändringar i olika delar av världen hade blivit för höga. Riokonferensen kan ses som en väckarklocka.

Det viktigaste dokumentet från Riokonferensen var Agenda 21, FN:s handlingsplan för det 21:a århundradet. Till de mest geniala besluten där hör att alla kommuner på jorden senast 1996 skall ha en lokal Agenda 21. Vilken fantastisk tanke att hela världen skall Agenda 21-skrivas! Och vilken fantastisk aktivitet detta skapat — det finns en väldig mångfald redan inom Sveriges gränser. *Lokala handlingsplaner* för långsiktigt hållbar utveckling — det är just sådana beslut som kan dra igång oss på den *långa vägen* mot GU och dess informella myllrande demokrati.

Ett av många tecken på hur lång vägen kan bli har vi i att man ännu inte ens hunnit vänja sig vid orden:

Sustainable development, långsiktigt hållbar utveckling: När i-världen ville behålla sitt sätt att leva, medan u-världen ville ha utveckling, satte Brundtland-kommissionen ihop de båda drömmorden till begreppet sustainable development, långsiktigt hållbar utveckling. Sedan förstärktes begreppet av Riokonferensen som var noga med kopplingen mellan miljö och utveckling.

”Långsiktigt hållbar utveckling” kan säkert växa sig till ett begrepp, men än så länge vet vi inte riktigt vad man skall lägga i det. Själv tror jag att man skall vara försiktig med att genast klä

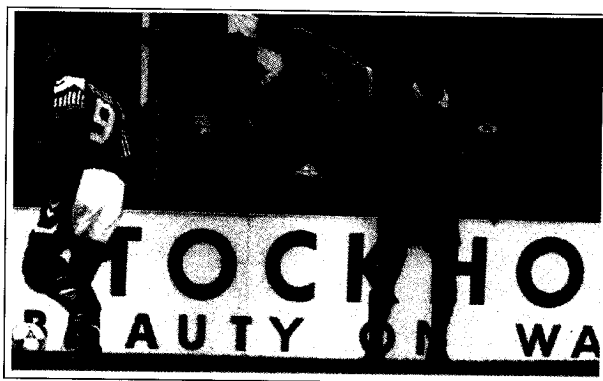
”långsiktigt hållbar utveckling” i operationella termer. Jag tror man måste börja med att göra begreppet synligt som ett *värde*. Restriktioner och kampanjer, handlingsförbud och handlingsförslag blir obegripliga och bräckliga, om inte det bakomliggande värdet tränger in i kulturvisionerna och fastnar i ryggraden hos människorna så att vare sig låg- eller högkonjunktur eller politiska maktskiftet kan inverka.

NGO:s, ickestatliga organisationer: Miljö- och gräsrotsorganisationer av olika slag har visat sig bedriva en verksamhet väl så värdefull för framtiden som det samhälleliga miljöarbetet. När organisationerna skulle tilldelas en officiell beteckning så att de kunde omnämnas i officiella dokument, valdes FN-byråkrattermen ”NGO:s”. På svenska ”ickestatliga organisationer”. Nog är det väl en konstig term? En *negerande* beteckning för engagerade frivilligorganisationer?! Bättre måste vi nog kunna om vi vill visa tillit till den snabba och myllrande informella demokrati som kan bli en ovärderlig kärna i världens miljöarbete.

ATT TÄNKA NYA TANKAR

Längs vägen mot GU kommer det att behövas ett antal konstruktiva nytänkare. Som sådana kan man se Group of Lisbon och deras ”Limits to competition”, 1994. Där analyseras hur den rådande tävlingsfilosofin, den förhärligade konkurrensen mellan fria stater, rimligen inte kan vara allena saliggörande när spelplanen börjar visa sig vara både gemensam och uppenbart begränsad.

Kanske skulle det räcka långt på vägen mot GU om vi finge *tolererade linjemän*? Om t ex FN

kunde definiera spelplanen och sidlinjerna för spelarna, d v s nationerna, och åtminstone antyda:

- * Hur ser den spelplan ut som möjliggör långsiktigt hållbar utveckling?
- * Hur skall man bära sig åt för att behålla bollen inne på planen?
- * Vem skall blåsa när bollen går över sidlinjen?
- * Hur skall man göra inkast?

Dessa frågeställningar har inte mycket gemensamt med frågeställningen "Skall jag jobba häcken av mig för att u-världens medelklass skall kaka fransk paté...?", som Anders Isaksson uttryckte sig för några år sedan i en essä om svensk biståndspolitik. Isaksson-citatet utgår från grupp-mot-grupp-motsättningar, medan GU-frågeställningarna tar sin utgångspunkt i hur totalt beroende vi blivit av varandra, antingen vi vill eller inte. Snart är vi faktiskt där att faller den ene, så faller den andre:

NYA SPELFORMER OCH NYTT SPEL

"Miljö" handlar inte bara om hur det går för människorna och deras relationer (även om Rio-deklarationens första paragraf slår fast att huvudinriktningen just är på människan och människans behov) utan omfattar också förhållandet människan-miljön-naturen. Även detta bör ingå i förutsättningarna för själva arbetet.

Mellanmänniska konflikter kan man i bästa fall reda ut genom förhandlingar, men att reso-

nera naturen till rätta går inte. *Naturvetenskapliga lagar är helt enkelt inte förhandlingsbara.* En gång i tiden fick Kepler och Galilei kämpa för denna sin insikt mot en katolsk kyrka med övertro på sig själv, sin gudomlighet och sina resonemangs betydelse. I en brevväxling mellan Kepler och Galilei står det (ungefär): "Varför är du inte här? Tänk om vi tillsammans hade fått skratta åt kardinalernas piruetter! De agerar ju som om de genom sina förment logiska resonemang skulle kunna argumentera ner himlakropparna från skyn."

Historien upprepar sig, fast i dag handlar det om jordklotet, inte om andra himlakroppar. Många argumenterar faktiskt som om de kunde prata bort att jordklotet är ändligt stort. Som om det gick att bortse från att biosfären inte klarar av hur mycket som helst. De tanke- och handlingsmönster, som byggts upp under den för människan på många sätt så fördelaktiga industriella revolutionen, ger inte vika utan vidare.

Underförstått har människan hela tiden räknat med att naturen skulle fortsätta att bara finnas där och vara evig och oändlig, medan hon i lugn och ro kunde fortsätta att exploatera. När detta visar sig inte hålla, vill man gärna blunda. Eller ge uttryck för sin upprördhet: "Naturen har bedragit oss", säger man t ex i Argentina. Eller åtminstone gömma sig bakom den galghumor som jag mötte hos en svensk kemist: "Man har alltid sagt att den tiden, den sorgen. Och nu är den tiden här!"

Det är ett dåligt betyg åt oss naturvetare att vi inte haft förmågan att ens göra termodynamikens huvudsatser till kunskapsmässigt allmängods. Vi har faktiskt haft 200 år på oss att sprida insikten:

**Ingenting försvinner
Allting sprider sig**

Ovanstående lagar gäller för all materia och all energi

Ingenting försvinner. Ingenting kommer heller till. Allt bara omvandlas eller sprids. Dessa naturvetenskapliga lagar måste ligga till grund för allt mänskligt handlande på lokal, regional, nationell och global nivå. På den *regionala nivån* är det t ex inte lönt att försöka hålla Skåne rent genom att slänga skiten i Småland — förr eller senare får skå-

ningar ändå tillbaka den. På *nationell nivå* är det dags att inse att det borde betecknas som civil krigsföring att Sverige släpper ut mycket mer koldioxid än vad som skulle kunna rymmas i en kon rakt över landet utan att en förödande växthuseffekt inträdde.

Hänsynslöst utnyttjar vi att "allting sprider sig" och hoppar över att "ingenting försvinner". Det är inte långsiktigt hållbart att blunda för att våra utsläpp finns kvar någon annanstans och där påverkar förutsättningarna för andra människor. *Globalt* börjat gränserna tangeras för vad jordklotet tål. Det är en klen tröst att vi inte är ensamma om vårt sätt att agera. Det gör bara tidsfristen kortare att t ex Bush vid FN:s miljökonferens i Rio de Janeiro 1992 menade att amerikansk livsstil inte är förhandlingsbar. *Det är naturlagarna som inte är förhandlingsbara.*

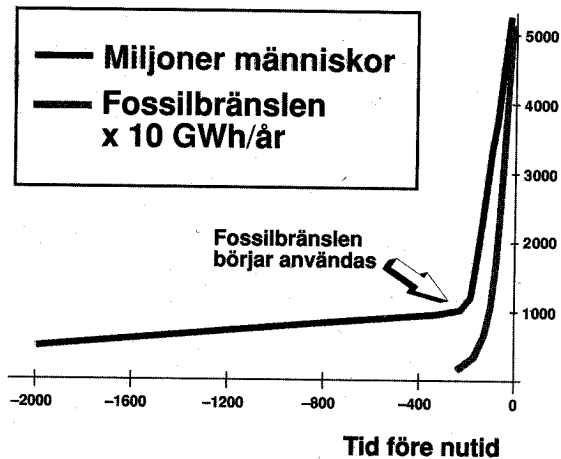
ETT FYRFÄLTSTÄNKANDE

"Det finns bara två familjer i världen", sa Miguel Cervantes farmor till honom för snart 400 år sedan, "De Som Har och De Som Inte Har". Så var det då, och så är det nu. Fast värre. För befolkningsexplosionen gör de fattiga allt fattigare och bemästringsexplosionen (se nedan) de rika allt rikare.

De Som Har	De Som Inte Har
Bemästringsexplosion	Befolkningsexplosion

Befolkningsexplosionen hos de fattiga och bemästringsexplosionen hos de rika gör att klyftan mellan rik och fattig bara växer. Var för sig skapar dessa explosioner stora miljöpåfrestningar. Tillsammans är de förödande.

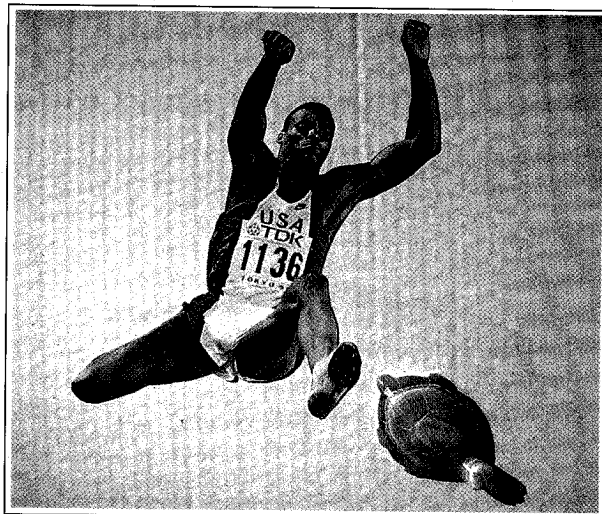
Den rika världen var snabb att sätta namn på *befolkningsexplosionen* hos de fattiga. Någon beteckning för sin egen skenande miljöpåverkan har den däremot inte infört. Förödande. Man måste ha orden. Jag har provat att kalla den *bemästringsexplosionen*, för det är ju just detta i världen försöker göra: bemästra naturen för sina syften. Bemästringsexplosionen är inte något abstrakt hitta-på-begrepp. Den går att kvantifiera. Låt oss titta på både den och befolkningsexplosionen i samma diagram:

För 200 år sedan började jordens befolkning öka kraftigt. I fattiga länder. Ungefär samtidigt började bemästringsexplosionen. I rika länder. Bemästringsexplosionen, dvs det våldsamma ifarsättandet av materia, kräver energi. Världens energianvändning kan därför användas som ett direkt mått på bemästringsexplosionen. Här representeras den av fossilbränsleanvändningen, som står för 80% av världens energianvändning.

KLYFTEXPLOSIONEN

Medan befolkningsexplosionen gör de fattiga fattigare och fattigare, gör bemästringsexplosionen de rika rikare och rikare. Klyftorna växer. Det värsta i dag är inte de i ögonblicket existerande ojämlikheterna utan skillnaderna i utvecklingshastigheter och accelerationer. Det är som en omkastad version av den gamla grekiska paradoxen om Achilles och sköldpaddan. Dagens Achilles, i världen, har ett försprång redan vid starten, springer snabbare och accelererar mer än u-världen och utvidgar därmed ständigt sitt försprång:

DE SOM HAR OCH DE SOM INTE HAR

Låt mig bjuda dig med ut på två renodlade tankeexperiment kring förändrade förutsättningar för de två familjerna och deras inbördes samspel:

* **En tudelad värld.** Tänk dig att du klipper världen i två delar. Hur skulle det då gå för De Som Har? Jo tack, ganska bra. De skulle få inledande problem med detta att inte ha större andel av "the global commons", dvs råvaror, atmosfär och vatten, än på dem ankommer, men tack vare sin teknikutveckling skulle De Som Har ganska snabbt anpassa sig till den nya situationen och klara att leva bra med den. Och De Som Inte Har då? Deras inledningsproblem skulle bli större. Men jag tror faktiskt att De Som Inte Har relativt snabbt skulle anpassa sig till de nya förutsättningarna, och att summan av deras lidanden skulle bli mindre än vad den ser ut att bli med den nuvarande världsordningen. Har jag rätt, är detta ett gigantiskt underbetyg till den utveckling som nu pågår. Trots alla försök av FN, av enskilda nationer, av organisationer och av människor att bistå u-världen, skulle i så fall u-världen ha mer ont än gott av i-världens existens. *Vilket grundskott mot vår inbillade solidaritet om en tudelad värld faktiskt är att föredra för u-världen!*

* **En u-landsomsorgsvärld.** Ett diametralt motsatt tankeexperiment i riktning mot en u-landsomsorg. *Tankekedja:* De flesta av de medelålders i Sverige vill leva i ett samhälle med en bra barnomsorg och en bra äldreomsorg. De vill det inte bara för barnens och de gamlas skull utan också för sin egen. De skulle helt enkelt ha svårt att ha det medelålders-bra, om de samtidigt visste att barn eller gamla for illa. Kanske kan i-världens förhållande till u-världen utvecklas på samma sätt? Miljöbiståndet skulle då inte längre handla om var insatser är kostnadseffektivast utan ta sin utgångspunkt i att vi *vill* bedriva u-landsomsorg också för *vår egen skull*. U-landsomsorg skulle då troligen

inte komma att handla om ett 1%-mål utan handla om en tvåsiffrig procentsats. Men det skulle vara OK, för den skulle utövas lika mycket av egoistiskä som av solidariska skäl.

Kanske blir du störd av dessa tankeexperiment? Bra i så fall, för det är precis vad jag avser med dem. Inget går att verkställa, men jag tror att det framtida miljöarbetet kommer att navigera någonstans mellan de båda utopierna och att det kommer att innebära förändringar lika stora som tankeexperimentens.

INTE MÄNSKLIGT ATT GE UPP

Låt mig avsluta artikeln ungefär som jag började. Miljöhoten är gigantiska och framför allt är de *annorlunda* än allt annat människan skapat och haft att hantera. Det hindrar dock inte att vi kommer att göra nya försök och skaffa oss nya organ och nya rum, inom och utom FN.

Alva Myrdals ord om att det inte är människovärdigt att ge upp går att tänja. Det är faktiskt *inte mänskligt att ge upp*. Människan är konstruerad för att tro på framtiden. Det visar sig inte minst i nödsituationer. Det hör helt enkelt inte till människans natur att ge upp.

Den nu florerande intellektuella västvärldspessimismen bör därför snarast degraderas till vad den är: en kollektiv livslögn. En farlig sådan. Den försurning den sprider är t o m farligare än försurningen i naturen. Varenda människa, varenda kultur måste aktivt välja sida i kampen mellan sin inneboende optimist och pessimist. För egen del ställer jag mig helt på optimistens sida. Jag är ju människa! Och mitt val har inte ett dugg att göra med huruvida världens utvecklingskurvor pekar åt himlen eller åt helvetet:

*Optimismen är till sitt väsen
inte en åsikt om den aktuella situationen
utan en livskraft,
en kraft att hoppas där andra resignerar,
en kraft att bära bakslag,
en kraft som inte släpper ifrån sig framtiden
till pessimisten utan tar den i anspråk för hoppet.*

Dietrich Bonhoeffer